

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

4. The Collection of the Numerical Discourses -
Subcommentaries (4. Aṅguttara Nikāya - Tīkā)

02. Subcommentary on the Book of the Twos (02. Dukanipāta-
tīkā)

1. The First Fifty (1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ)

PaliVerse

4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries

02. Subcommentary on the Book of the Twos

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Dukanipāta-ṭīkā

1. Paṭhamapaṇṇāsakam

1. Kammakāraṇavaggo

1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame pahārasādhanatthanti daṇḍappahārassa sukhāsiddhi-attham. Kañjito nibbattaṃ kañjiyaṃ, āraṇālaṃ, yaṃ bilaṅganti vuccati, taṃ yattha siñcati, sā kañjiyaukkhalikā bilaṅgathālikā, taṃsadisaṃ kāraṇaṃ bilaṅgathālikam. Sīsakaṭṭhaṃ uppāṭetvāti ayoguḷappavesappamāṇaṃ chiddaṃ katvā. Saṅkhamuṇḍakammakāraṇanti saṅkhaṃ viya muṇḍakaraṇaṃ kammakāraṇaṃ. Rāhumukhakammakāraṇanti rāhumukhagatasūriyasadisakammakāraṇaṃ.

Jotimālikanti jotimālavanṭaṃ kammakāraṇaṃ. Hatthapajjotikanti hatthassa pajjotanakammakāraṇaṃ. Erakavattakammakāraṇanti erakavattasadiṣe sarīrato cammavatte uppāṭanakammakāraṇaṃ. Cīrakavāsikakammakāraṇanti sarīrato uppāṭitavattacīrakehi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya vaddhe kantitvā kaṭiyaṃ ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantitvāpi kaṭiyameva ṭhapenti. Atṭhakathāyaṃ pana “kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapenti”ti vuttaṃ. Eṇeyyakakammakāraṇanti eṇimigasadisakammakāraṇaṃ. Ayavalayāni datvāti ayavalayāni paṭimuñcitvā. Ayasūlāni koṭṭentīti kapparaṇṇukakoṭṭisu ayasūlāni pavesenti. Tanti taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsikanti balisehi maṃsuppāṭanakammakāraṇaṃ. Kahāpaṇikanti kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. Koṭṭentīti chindanti. Khārāpatacchikanti tacchetvā khārāpasiñcanakammakāraṇaṃ. Palighaparivattikanti palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ. Ekābaddhaṃ karonti ayasūlassa koṭṭanena. Palālapīṭhakanti palālapīṭhassa viya sarīrassa saṃvellanakammakāraṇaṃ. Kāraṇikāti ghātanakārakā. Palālavaṭṭiṃ viya katvāti yathā palālapīṭhaṃ karontā palālaṃ vaṭṭiṃ katvā saṃvellanavasena puna veṭṭenti, evaṃ karontīti attho. Chātakasunakhehī khuddakehi koleyyakasunakhehi. Te hi balavantā javayogā sūrā ca honti. Sahassabhaṇḍikanti sahasatthavikaṃ.

Yāhanti yaṃ ahaṃ. Yanti ca kāraṇavacanaṃ. Tenāha “yena aha”nti. Chinnamūlaketi taṇhāmūlassa ucchinnattā sañchinnamūlake.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutiye ubhatobyūlhasaṅgāmapavesanasadisanti yuddhatthāya ubhatorāsikatacaturaṅginisenāmajjhappavesanasadisam. Dānañca yuddhañca samānamāhūti ettha katham panīdamubhayaṃ samānaṃ? Jīvitavināsabhīruko hi yujjhitaṃ na sakkoti, bhogakkhayabhīruko dānaṃ dātuṃ na sakkoti. “Jīvitañca rakkhissāmi, yujjhissāmī”ti hi vadanto na yujjhati, jīvite pana ālayaṃ vissajjetvā “hatthapādādicchedo vā hotu maraṇaṃ vā, gaṇhissāmetaṃ issariya”nti ussahantova yujjhati. “Bhoge ca rakkhissāmi, dānañca dassāmī”ti vadantopi na dadāti, bhogesu pana ālayaṃ pissajjetvā “mahādānaṃ dassāmī”ti ussahantova deti. Evaṃ dānañca yuddhañca samaṃ hoti. Kiñca bhiyyo - appāpi santā bahuke jinanti, yathā ca yuddhe appakāpi vīrapurisā bahuke bhīrupurise jinanti, evaṃ saddhādisampanno appakampi dānaṃ dadanto bahuvidhaṃ lobhadosaissāmacchariyadiṭṭhivicikicchādibhedam tappaṭipakkaṃ abhibhavati, bahuñca dānavipākam adhigacchati. Evampi dānañca yuddhañca samānaṃ. Tenāha “appampi ce saddahāno dadāti, teneva so hoti sukhī paratthā”ti.

Agārassa hitaṃ kasigorakkhādi agāriyaṃ, taṃ natthi etthāti anagāriyaṃ, pabbajjāti āha “agārassa...pe... anagāriyaṃ pabbajja”nti. Sabbūpadhipaṭinissaggatthāyāti ettha cattāro upadhī - kāmupadhi, khandhupadhi, kilesupadhi, abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti evaṃ vuttassa sukhassa, tadassādanimittassa vā dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā vacanattena “upadhī”ti vuccanti. Khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato “upadhī”ti vuccanti. Sabbesaṃ upadhīnaṃ paṭinissaggo pahānaṃ etthāti sabbūpadhipaṭinissaggaṃ, nibbānaṃ. Tenāha “sabbesaṃ khandhūpadhi...pe... nibbānassa atthāyā”ti.

Padhānasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye tapanīyāti ettha kattuatthe anīya-saddoti āha “tapantīti tapanīyā”ti. Tapantīti vibādheti, viheṭhenti attho. Tapanam vā dukkhaṃ, diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāyañca tassa uppādanena ceva anubalappadānena ca hitāti tapanīyā. Atha vā tapanti tenāti tapanam, anutāpo, vipphaṇisāroti attho. Tassa hetubhāvato hitāti tapanīyā. Anusocātīti vipphaṇisārī hutvā katākatam anugamma socati. Socanañhi katattā ca hoti akatattā ca. Tathā ceva pāliyaṃ vibhattam. Nandayakkhādīnaṃ vatthūni pākāṇāni tāni adassetvā dvebhātikavatthum dassento “te kirā”ti ādimāha. Tattha teti dve bhātaro. Puna kiṃ maggasīti puna kiṃ icchasi.

Tapanīyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame imañhi dhammadvayanti kusalesu dhammesu asantuṭṭhitā, padhānasmiṃ anosakkanasaṅkhātam dhammadvayaṃ. Imināti “asantuṭṭhitā kusalesu dhammesū”ti vacanena. Imaṃ dīpetīti “yāva so uppajjati, na tāvāhaṃ

santuṭṭho ahoṣi”nti etaṃ pariyantaṃ katvā vakkhamānatthaṃ dīpeti. Padhānasminti vīriyārambhe. Imamatthanti “padhānasmiñcā”tiādinā vuttamatthaṃ. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ paṭivāṇaṃ, tadassa atthīti paṭivāṇī, na paṭivāṇī appaṭivāṇī, tassa bhāvo appaṭivāṇitā, anosakkanāti āha “appaṭivāṇitāti appaṭikkamaṇā anosakkanā”ti. Tattha anosakkanāti appaṭinivatti.

Āgamanīyapaṭipadāti samathavipassanāsāṅkhātā pubbabhāgapaṭipatti. Sā hi āgacchanti visesamadhigacchanti etāya, āgacchati vā visesādhigamo etāyāti āgamanīyā, sā eva paṭipajjitabbato paṭipadāti āgamanīyapaṭipadā. Appaṭivāṇapadhānanti osakkanārahitappadhāṇaṃ, antarā anosakkitvā katavīriyanti attho.

Upaṇṇātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe saṃyojanānaṃ hitā paccayabhāvenāti saṃyojaniyā, tebhūmakā dhammā. Tenāha “dasannaṃ saṃyojanāna”ntiādi. Saṃyojaniye dhamme assādato anupassati sīlenāti assādānupassī, tassa bhāvo assādānupassitā. Nibbidānupassitāti etthāpi eseṇa nayo. Ukaṇṭhanavasenaṇāti saṃyojaniyesu tebhūmakadhammesu nibbindanavasena. Jananaṃ jāti, khandhānaṃ pātubhāvoti āha “jātiyāti khandhanibbattito”ti, khandhānaṃ tattha tattha bhava aparāparaṃ nibbattitoti attho. Khandhapariṇāma ekabhavapariyāpannānaṃ khandhānaṃ purāṇabhāvo. Ekabhavapariyāpannañānānaṃ khandhānaṃ bhedo idha maraṇanti āha “maraṇanti khandhabhedato”ti. Antonijjhānaṃ cittasantāpo. Paridevo nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vācāvipalāpo. So ca sokasamuṭṭhānoti āha “tannissitalāppitalakkhaṇehi paridevehi”ti. Lāppitaṃ vācāvipalāpo, so ca atthato saddoyeva.

Dukkanti idha kāyikaṃ dukkhaṃ adhippetanti āha “kāyapaṭipīḷanadukkhehi”ti. Manovighātadomanassehi manaso vighātakarehi domanassehi. Byāpādasampayogena manaso vihananarasañhi domanassaṃ. Bhuso āyāso upāyāso yathā “bhusamādānaṃ upādāna”nti, so ca atthato ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Kāyacittānañhi āyāsanavasena dosasseva pavattiākāro upāyāsoti vuccati saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Taṃ cuddasahi akusalacetasikehi añño eko cetasikadhammoti eke. Yaṃ visādoti ca vadanti.

Saṃyojanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame yathā “kaṇhā gāvī”tiādisu kālavaṇṇena samannāgatā “kaṇhā”ti vuccati, na evaṃ kālavaṇṇatāya dhammā “kaṇhā”ti vuccanti, atha kho kaṇhābhijātīnibbattihetuto appabhassarabhāvakaraṇato vā “kaṇhā”ti vuccantīti dassento “na kālavaṇṇatāyā”tiādimāha. Kaṇhatāyāti kaṇhābhijātītāya. Kaṇhābhijātīti ca apāyā vuccanti manussesu ca dobhaggiyaṃ. Sarasenāti sabhāvena. Na hiriyati na lajjatīti ahiriko, puggalo, cittaṃ, taṃ sampayuttadhammasamudāyo vā. Tassa bhāvo ahirikkanti vattabbe ekassa ka-kārassa lopaṃ katvā ahirikanti vuttanti āha “ahirikanti ahirikabhāvo”ti. Na ottappatīti anottāpī, puggalo, yathāvuttadhammasamudāyo vā, tassa bhāvo anottappanti āha “anottāpibhāvo”ti.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame “sukkaṃ vattha”ntiādīsu viya na vaṇṇasukkatāya dhammānaṃ sukkatā, atha kho sukkābhijātihetuto pabhassarabhāvakaraṇato cāti dassento “na vaṇṇasukkatāyā”tiādimāha. Sukkatāyāti sukkābhijātītāya. Hirī pāpadhamme gūthaṃ viya passantī jigucchatīti āha “pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī”ti. Ottappaṃ te uṇhaṃ viya passantāṃ tato bhāyatīti vuttaṃ “bhāyanalakkhaṇaṃ otappa”nti. Idañca hirottappaṃ aññaṃaññaṃavippayogī pāpato vimukhabhūtañca, tasmā nesaṃ idaṃ nānākaraṇaṃ - ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hirī, lokādhipati otappaṃ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitāṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappanti.

Tattha ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti jātiṃ paccavekkhitvā, vayaṃ, sūrabhāvaṃ, bāhusaccaṃ paccavekkhitvā. Kathaṃ? “Pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ na jātisampannānaṃ kammaṃ, hīnajaccānaṃ kevaṭṭādīnaṃ kammaṃ, mādisassa jātisampannassa idaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ tāva jātiṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ daharehi kattabbaṃ kammaṃ, mādisassa vaye ṭhitassa idaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ vayaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakaraṇaṃ nāmetaṃ dubbalajātikānaṃ kammaṃ, mādisassa sūrabhāvasampannassa idaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ sūrabhāvaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Tathā “pāpakammaṃ nāmetaṃ andhabālānaṃ kammaṃ, na paṇḍitānaṃ, mādisassa paṇḍitassa bahussutassa idaṃ kātuṃ na yutta”nti evaṃ bāhusaccaṃ paccavekkhitvā pāpaṃ akaronto hiriṃ samuṭṭhāpeti. Evaṃ ajjhattasamuṭṭhānaṃ hiriṃ catūhi kāraṇehi samuṭṭhāpeti, samuṭṭhāpento ca hiriṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti.

Kathaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ? “Sace tvaṃ pāpakammaṃ karissasi, catūsu parisāsu garahappatto bhavissasi, tato taṃ sīlavanto sabrahmacārī vivajjissanti”ti paccavekkhitvā bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ nissāya pāpakammaṃ na karoti. Evaṃ bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ attādhipati hirī? Idhekacco kulaputto attānaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “mādisassa saddhāpabbajitassa bahussutassa dhutadharassa na yuttaṃ pāpakammaṃ kātu”nti pāpaṃ na karoti. Evaṃ attādhipati hirī. Tenāha bhagavā “so attānaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti, sāvajjaṃ pajahati, anavajjaṃ bhāveti, suddhaṃ attānaṃ pariharatī”ti.

Kathaṃ lokādhipati ottappaṃ? Idhekacco kulaputto lokaṃ adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā “sace kho tvaṃ pāpakammaṃ kareyyāsi, sabrahmacārino tāva taṃ jānissanti, mahiddhikā mahānubhāvā loke ca samaṇabrāhmaṇā devatā ca, tasmā te na yuttaṃ pāpaṃ kātu”nti pāpakammaṃ na karoti. Yathāha - “mahā kho paṇāyaṃ lokasannivāso, mahantasmim kho pana lokasannivāse santi samaṇabrāhmaṇā iddhimanto dibbacakkhukā paracittaviduno. Te dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tepi maṃ evaṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agāraṃ anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī”ti. Santi devatā iddhimantiniyo dibbacakkhukā

paracittaviduniyo, tā dūratopi passanti, āsannāpi na dissanti, cetasāpi cittaṃ jānanti, tāpi maṃ jānissanti ‘passatha, bho, imaṃ kulaputtaṃ, saddhā agārasmā anagāriyaṃ pabbajito samāno vokiṇṇo viharati pāpakehi akusalehi dhammehī’ti...pe... so lokaṃyeva adhipatiṃ karitvā akusalaṃ...pe... pariharatī’ti. Evaṃ lokādhipati ottappaṃ.

Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti ettha lajjāti lajjanākāro, tena sabhāvena saṇṭhitā hirī. Bhayanti apāyabhayaṃ, tena sabhāvena saṇṭhitaṃ ottappaṃ. Tadubhayaṃ pāpaparivajjane pākaṭaṃ hoti. Tattha yathā dvīsu ayoguḷesu eko sītalo bhavēyya gūthamakkhito, eko uṇho āditto. Tesu yathā sītalaṃ gūthamakkhitattā jigucchanto viññujātiko na gaṇhāti, itaraṃ dāhabhayaṃ. Evaṃ paṇḍito lajjāya jigucchanto pāpaṃ na karoti, ottappena apāyabhayaḥito pāpaṃ na karoti, evaṃ lajjāsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayaṣabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ.

Kathaṃ sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ? Ekacco hi jātimahattapaccavekkhaṇā, satthumahattapaccavekkhaṇā, dāyajjamahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti evaṃ catūhi kāraṇehi tattha gāraṇaṃ sappatissavalakkhaṇaṃ hiriṃ samuṭṭhāpetvā pāpaṃ na karoti. Ekacco attānuvādabhayaṃ, parānuvādabhayaṃ, daṇḍabhayaṃ, duggatibhayaṃ evaṃ catūhi kāraṇehi vajjato bhāyanto vajjabhīrukabhayaḍassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ paccupaṭṭhāpetvā pāpakammaṃ na karoti. Ettha ca ajjhattasamuṭṭhānāditā hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana nesaṃ kadāci aññamaññavippayogo. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Evamettha vitthārato atthavaṇṇanā veditabbā.

Sukkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame lokanti sattalokaṃ. Sandhārentīti ācārasandhāraṇavasena dhārenti. Ṭhapentīti mariyādāyaṃ ṭhapenti. Rakkhantīti ācārasandhāraṇaṃ mariyādāyaṃ ṭhapetvā rakkhanti. Garucittikāraṇavasena na paññāyethāti garuṃ katvā citte karaṇavasena na paññāyetha, ayamācāro na labbheyya. Mātucchāti vāti ettha itisaddo ādyattho. Tena mātulanīti vā ācariyabhariyāti vā garūnaṃ dārāti vāti ime saṅgaṇhāti. Tattha mātu bhaginī mātucchā. Mātulabhariyā mātulanī. Garūnaṃ dārā mahāpitucūlapitujeṭṭhabhātuādīnaṃ garuṭṭhāniyānaṃ bhariyā. Yathā ajeḷakātiādīsu ayaṃ saṅkhepattho - yathā ajeḷakādayo tiracchānā hirottapparāhitā mātāti saññaṃ akatvā bhinnamariyādā sabbattha sambhedena vattanti, evamayaṃ manussaloko yadi lokapālādhammā na bhavēyyuṃ, sabbattha sambhedena vatteyya. Yasmaṃ panime lokapālādhammā lokaṃ pālenti, tasmā natthi sambhedoti.

Cariyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasame apaññattāti ananuññātā, avihitā vā. Vasseti vassārattaṃ sandhāya vadati, utuvasseti hemantaṃ sandhāya. Ekindriyaṃ jīvaṃ viheṭhentāti rukkhalatādīsu jīvasaññitāya evamaḥamsu. Ekindriyanti ca kāyindriyaṃ atthīti maññaṃanā vadanti. Saṅghātaṃ āpādentāti vināsaṃ āpādentā. Saṃkasāyissantīti appossukkā nibaddhavāsaṃ vasissanti. Aparajjugatāya āsāhiyā upagantabbāti ettha aparajju gatāya assāti aparajjugatā, tassā aparajjugatāya atikkantāya, aparasmim divaseti

attho, tasmā āsāḷhipuṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti evamettha attho daṭṭhabbo. Māsagatāya āsāḷhiyā upagantabbāti māso gatāya assāti māsagatā, tassā māsagatāya atikkantāya, māse paripuṇṇeti attho. Tasmā āsāḷhipuṇṇamato parāya puṇṇamāya anantare pāṭipadadivase upagantabbāti attho daṭṭhabbo.

Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kammakāraṇavaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyavaggassa paṭhame appaṭisaṅkhāne na kampaṭīti paṭisaṅkhānabalaṃ, upaparikkhanapaññāyetaṃ nāmaṃ. Vīriyasīsenā satta bojjhaṅge bhāventassa uppannaṃ balaṃ bhāvanābalaṃ. Vīriyupatthambhena hi kusalabhāvanā balavatī thirā uppajjati, tathā uppannā balavatī kusalabhāvanā balavanto satta bojjhaṅgātīpi vuccanti. Atthato vīriyasambojjhaṅgasīsenā satta bojjhaṅgā honti. Vuttampi cetam - “tattha katamaṃ bhāvanābalaṃ? Yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkammaṃ, idaṃ vuccati bhāvanābalaṃ. Sattapi bojjhaṅgā bhāvanābala”nti.

Akampiyatṭhenāti paṭipakkhehi akampaṇiyatṭhena. Durabhibhavanaṭṭhenāti durabhibhavanīyatṭhena. Anajjhomaddanaṭṭhenāti adhibhavitvā anavamaddanaṭṭhena. Etānīti etāni yathāvuttāni dvepi balāni. Etadaggaṃ nāgatanti “etadaggaṃ, bhikkhave, dvinnaṃ balānaṃ yadidaṃ bhāvanābala”nti evamettha etadaggaṃ nāgatanti attho.

12. Dutiye vivekaṃ nissitanti vivekanissitaṃ, yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ “vivekaja”nti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto satisambojjhaṅgo “vivekanissito”ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo, asatīpi vā pubbāparabhāve “paṭiccasamuppādo”ti ettha paccayena samuppādanaṃ viya avinābhāvidhammabyāpārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. “Tadaṅgasamucchadanissaraṇavivekanissita”nti vatvā paṭippassaddhivivekanissitassa avacanaṃ “satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī”tiādinā idha bhāvetabbānaṃ sambojjhaṅgānaṃ vuttattā. Bhāvitabojjhaṅgassa hi sacchikātabbā balabojjhaṅgā, tesam kiccaṃ paṭippassaddhiviveko. Ajjhāsayatoti “nibbānaṃ sacchikarissāmī”ti pavattaajjhāsayato. Yādipi hi vipassanākkhaṇe saṅkhārāmmaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ disvā tappaṭipakkhe nibbāne ninnatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissito hoti uṇhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacittatā viya.

“Pañcavidhivivekanissitampīti eke”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ “te hī”tiādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccatō vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassaddhivivekanissitaṃ bhāvetīti vattabbaṃ “evāhaṃ anuttaraṃ vimokkhaṃ upasampajja viharissāmī”ti tattha ninnajjhāsayatāya. Tenāha “tasmā tesam matenā”tiādi. Heṭṭhā kaṣiṇajjhānaggahaṇena āruppānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tasmā “etesam jhānāna”nti imināpi tesam saṅgaho veditabbo. Yasmā pahānavinayo viya virāganirodhāpi idhādhippetavivekena atthato nibbisitṭhā, tasmā vuttaṃ “esa nayo virāganissitantiādīsū”ti. Tenāha “vivekatthā eva hi virāgādayo”ti.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanatto cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ vissaṭṭhabhāvena nirodhanapakkhandanampi ca. Tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvatā vossaggoti veditabbaṃ. Tenevāha “tattha pariccāgavossaggo”tiādi. Ayaṃ satisambojjhaṅgoti ayaṃ missakavasena vutto satisambojjhaṅgo. Yathāvuttena pakārenāti tadaṅgappahānasamucchedappahānappakārena tanninnatadārammaṇappakārena ca. Pubbe vossaggavacanasseva atthassa vuttattā āha “sakalena vacanenā”ti. Pariṇamantanti vipassanākkhaṇe tadaṅgatanninnappakārena pariṇamantaṃ. Pariṇatanti maggakkhaṇe samucchedatadārammaṇappakārena pariṇataṃ. Pariṇāmo nāma idha paripākoti āha “paripaccantaṃ paripakkañcā”ti. Paripāko ca āsevanalābhena laddhasāmatthiyassa kilese pariccajituṃ nibbānaṃ pakkhandituṃ tikkhavisadabhāvo. Tenāha “ayañhī”tiādi. Esa nayoti yvāyaṃ nayo “vivekanissita”ntiādīnā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi eseva nayo, evaṃ tattha netabbanti attho.

“Vivekanissita”ntiādīsu labbhamānamatthaṃ sāmāññato dassetvā idāni idhāhippetamatthaṃ dassento “idha panā”tiādimāha. Tattha sabbasaṅkhatehīti sabbehi paccayasamuppannadhammehi. Sabbesanti saṅkhatadhammānaṃ. Vivekaṃ ārammaṇaṃ katvāti nibbānasaṅkhātāṃ vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā. Tañca khoti tadeva satisambojjhaṅgaṃ.

13. Tatiye cittekaggatthāyāti cittasamādhānatthāya, diṭṭhadhamme sukhavīhārāyāti attho. Cittekaggatāsīsenā hi diṭṭhadhammasukhavīhāro vutto. Sukkhavipassakakhīṇāsavānaṃ vasena hetāṃ vuttaṃ. Te hi samāpajjitvā “ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”ti icceva kasiṇaparikkammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbattenti. Vipassanāpādakatthāyātiādīsū pana sekkhaputhujjanā “samāpattito vuṭṭhāya samāhitena cittena vipassāmā”ti nibbattentā vipassanāpādakatthāya bhāventi.

Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya “ekopi hutvā bahudhā hoti”ti vuttanayā abhiññāyo patthentā nibbattenti, te abhiññāpādakatthāya bhāventi. Ye aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā “sattāhaṃ acittā hutvā diṭṭheva dhamme nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti nibbattenti, te nirodhapādakatthāya bhāventi. Ye pana aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā “aparihīnajjhānā brahmaloce uppajjissāmā”ti nibbattenti, te bhavavisesatthāya bhāventi.

Yuttaṃ tāva cittekaggatāya bhavavisesatthatā viya vipassanāpādakatthatāpi catukkajjhānasādhāraṇāti tesāṃ vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatthatā pana nirodhapādakatthatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catukkajjhānasādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanti vuccati kāraṇakāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddha”nti.

14. Catutthe sasakassa uppatanaṃ viya hotīti pathavijigucchanasasakassa uppatanaṃ viya hoti. Tatthāyaṃ atthasallāpikā upamā - pathavī kira sasakaṃ āha - “he sasakā”ti. Sasako āha - “ko eso”ti. Kasmā mameva upari sabbairiyāpathe kappento uccārapassāvaṃ karonto maṃ na jānāsīti? Suṭṭhu tayā ahaṃ diṭṭho, mayā

akkantaṭṭhānañhi aṅgulaggehi phutṭhaṭṭhānaṃ viya hoti, vissatṭhaudakaṃ appamattakaṃ, karisaṃ kaṭakaphalamattaṃ, hatthiassādīhi pana akkantaṭṭhānampi mahantaṃ, passāvopi nesaṃ ghaṭamatto, uccāropi pacchimatto hoti, alaṃ mayhaṃ tayāti uppatitvā aññasmiṃ ṭhāne patito. Tato naṃ pathavī āha - “aho dūraṃ gatopi nanu mayhamyeva upari patitosi”ti? So puna taṃ jigucchanto uppatitvā aññattha patito. Evaṃ vassasahassampi uppatitvā uppatitvā patamāno sasako neva pathaviyā antaṃ pāpuṇituṃ sakkoti. Na koṭinti na pubbakoti. Itaresanti vipaṇcitaññuneyyapadaparamānaṃ.

15. Pañcame samathehi adhikārīyati vūpasammatīti adhikaraṇaṃ, aṭṭhārasa bhedakaravatthūni nissāya uppanno vivādoyeva vivādādhikaraṇaṃ. “Idha bhikkhū bhikkhuṃ anuvadanti sīlavipattiyā vā”tiādinā catasso vipattiyo nissāya uppanno anuvādoyeva anuvādādhikaraṇaṃ. Pañcapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇaṃ. “Sattapi āpattikkhandhā āpattādhikaraṇa”nti vacanato āpattiyeva āpattādhikaraṇaṃ. “Yā saṅghassa kiccayatā karaṇīyatā apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakamma”nti evamāgataṃ catubbidhaṃ saṅghakiccaṃ kiccādhikaraṇanti veditabbaṃ. Sesamettha uttānameva.

16. Chaṭṭhe apākaṭanāmoti “selo, kūṭadanto”tiādinā anabhiññāto. Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasati, ajjhenena vasati”tiādīsu viya hetuatthamevetāṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato satataṃ pavattitaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi rukkhassa sādupalatā gahitāti. Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti ca vattabbaṃ labhati. Tenāha “gatoti vuttaṃ hoti”ti, upagatoti attho. Upasaṅkamitvāti pubbakālakiriyānidhesoti āha “upasaṅkamanapariyosānadīpana”nti. Tatoti yaṃ ṭhānaṃ patto “upasaṅkamī”ti vutto, tato upagataṭṭhānato.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te, brāhmaṇa, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsītāya, evaṃ sopi brāhmaṇo tadanukaraṇena bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “sītodakaṃ viyā”tiādi vuttaṃ. Tattha sammoditanti saṃsanditaṃ. Ekībhāvanti sammodanakiriyāya samānataṃ. Khamanīyanti “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya”nti pucchati. Yāpanīyanti āhārādippaṭibaddhavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābhādhābhāvena kacci appābādhāṃ. Dukkhaḥīvikābhāvena kacci appātaṅkaṃ. Taṃtaṃkiccakaraṇe utṭhānasukhatāya kacci lahuṭṭhānaṃ. Tadanurūpabalayogato kacci balaṃ. Sukhavihārasambhāvena kacci phāsuvihāro atthīti sabbattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balappattā pīti pītiyeva. Taruṇapīti pāmojjaṃ. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanīkaṃ, tadeva sammodanīyaṃ. Sammoditabbato sammodanīyanti imaṃ pana atthaṃ dassetuṃ “sammodituṃ yuttabhāvato”ti āha. Saritabbabhāvatoti

anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti vattabbe dīghaṃ katvā “sāraṇīya”nti vuttaṃ. Suyyamānasukhatoti āpāthagatamadhurataṃ āha, anussariyamānasukhatoti vimaddaramaṇīyataṃ. Byañjanaparisuddhatāyāti sabhāvaniruttibhāvena tassa kathāya vacanacāturiyamāha. Atthaparisuddhatāyāti atthassa nirupakkilesataṃ. Anekehi pariyāyehīti anekehi kāraṇehi.

Atidūraaccāsannappaṭikkhepena nātidūraṃ naccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. Gīvaṃ pasāretvāti gīvaṃ parivaṭṭanavasena pasāretvā.

Etadavocāti etaṃ “ko nu kho, bhante, hetū”tiādipucchāvacaṇaṃ avoca. Teneva “etadavocā”ti padaṃ uddharitvā duvidhā hi pucchātiādīnā pucchāvibhāgaṃ dasseti. Tattha agāre niyutto agāriko, tassa pucchā agārikapucchā. Agārikato añño anagāriko pabbajjūpagato, tassa pucchā anagārikapucchā. Kiñcāpi aññattha “janako hetu, paggāhako paccayo. Asādhāraṇo hetu, sādāraṇo paccayo. Sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo. Pubbakāliko hetu, sahapavatto paccayo”tiādīnā hetupaccayā vibhajja vuccanti. Idha pana “cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetu cattāro mahābhūtā paccayo rūpakkhandaṃ paññāpanāyā”tiādīsu viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassento “ubhayampetaṃ kāraṇavevacanamevā”ti āha. Visamacariyāti bhāvanapūṃsakaniddeso.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha “khaye dissatī”ti. Tathā hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti upari vuttaṃ. Abhikkantataroti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “sundare dissatī”ti. Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo? Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena paricchedena ca. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīraṇaṇibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasa disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

“Coro, coro; sappo, sappo”tiādīsu bhaye āmeditaṃ. “Vijjha, vijjha; pahara, pahara”tiādīsu kodhe. “Sādhu, sādhu”tiādīsu pasaṃsāyaṃ. “Gaccha, gaccha; lunāhi, lunāhi”tiādīsu turite. “Āgaccha, āgacchā”tiādīsu kotūhale. “Buddho, buddhoti cinto”tiādīsu acchare. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”tiādīsu hāse. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”tiādīsu soke. “Aho sukhaṃ, aho sukha”ntiādīsu pasāde. Ca-saddo avuttasamuccayatto. Tena garahāsammanādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo, pāpo”tiādīsu garahāyaṃ. “Abhirūpaka, abhirūpakā”tiādīsu asammāne daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “atha vā”tiādīmāha. “Abhikkanta”nti vacanaṃ apekkhitvā napūṃsakavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ “bhoto gotamassa dhammadesanā”ti. Dutiyapadehi ese va nayo. Dosanāsanatoti rāgādikilesavidhamanato. Guṇādhigamanatoti sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūte tāva dassetuṃ “saddhājananato paññājananato”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā.

Sīlādiatthasampattiyā sātthato, sabhāvaniruttisampattiyā sabyañjanato. Suviññeyyasaddappayogatāya uttānapadato, saṅhasukhumabhāvena duviññeyyatthātāya gambhīratthato. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya

kaṇṇasukhato, vipulavisuddhapemaṇiyatthatāya hadayaṅgamato.
Mānātimānavidhamanena anattukkaṃsanato, thambhasārambhanimmaddanena
aparavambhanato. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariḷhādivūpasamanena
karuṇāsīlato, kilesandhakāraavidhamanena paññāvadātato. Karavīkarutamañjutāya
āpātharamaṇiyato, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthatāya vimaddakkhamato.
Āpātharamaṇiyatāya evaṃ suyyamānasukhato, vimaddakkhamatāya
hitajjhāsayaṃpavattitatāya ca vīmaṃsiyamānahitato. Evamādīhīti ādi-saddena
saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavigamanato,
sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃpropanato,
apāyadvārapidhānato, saggamokkhadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato,
anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. Heṭṭhāmukhajātanti
sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. Uparimukhanti uddhaṃmukhaṃ. Ugghāṭeyyāti
vivaṭaṃ kareyya. Hatthe gahetvāti “puratthābhimukho uttarābhimukho vā
gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gaccheyyā”ti
vadeyya. Kāḷapakkhacātuddasīti kāḷapakke cātuddasī.

Nikkujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena
ukkujeyya. Heṭṭhāmukhajātātāya saddhammavimukhaṃ, adhomukhaṭṭhapitātāya
asaddhamme patitanti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na
yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato,
micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanavasenāti āha
“micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna”nti. Tenāha bhagavā “micchādiṭṭhiparamāhaṃ,
bhikkhave, vajjaṃ vadāmī”ti. Sabbo apāyagāmi maggo kummaggo “kucchito
maggo”ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha
micchattadhammā micchāmaggo. Teneva hi tadubhayappaṭipakkhatāṃ sandhāya
“saggamokkhamaggaṃ āvikarontenā”ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā
ujjalo, yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. Etehi pariyāyehīti etehi
nikkujjitukkujjanappaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbākārehi.

Pasannakāraṇti pasanhehi kātabbaṃ sakkāraṃ. Saraṇanti paṭisaraṇaṃ. Tenāha
“parāyaṇa”nti. Parāyaṇabhāvo ca anathanisedhanena atthasampaṭipādanena ca
hotīti āha “aghasa, tātā, hitassa ca vidhātā”ti. Aghassāti dukkhatoti vadanti,
pāpatoti pana attho yutto. Nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-
saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā “ajaṃ gāmaṃ netī”ti vuccati,
evaṃ “bhagavantaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti vuttaṃ na sakkā. “Saraṇanti gacchāmī”ti
pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho. Tassa cāyamattho - gamanañca
tadadhippāyena bhajanaṃ jānanaṃ vāti dassento “iti iminā adhippāyenā”tiādīmāha.
Tattha bhajāmītiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ.
Bhajanaṃ vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ. Sevanaṃ santikāvacaratā.
Payirupāsanaṃ vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi
anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. “Gacchāmī”ti padassa bujjhāmīti ayamattho kathaṃ
labbhatīti āha “yesaṃ hī”tiādī.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na
maggaṭṭhāti te dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”ti āha. Nanu ca
kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati,
nipariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare
sammattaniyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva vuttā “apāyesu apatamāne

dhāretī”ti. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. Akkhāyatīti ettha iti-saddo ādyattho, pakārattho vā. Tena “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī”ti suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “vitthāro”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggo tadatthasiddhiyā saṃvattati, tathāpi yasmā ariyaphalānaṃ “tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugūṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānikadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva. Svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “na kevala”ntiādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā paguṇaṃ. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññūppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti ca evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. Saṃhatoti ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. Aṭṭha ca puggala dhammasā teti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesīti attano hadayaḡataṃ vācāya pavedesi.

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattuvibhāvanā tattha kosallāya hotīti saraṇagamanesu atthakosallatthaṃ “saraṇaṃ, saraṇagamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamanappabhedo, saraṇagamanaphalaṃ, saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi veditabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi nesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṃ sabbena sabbam anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti.

Hiṃsatthassa dhātusaddassa vasenetam padam daṭṭhabbanti “hiṃsatīti saraṇa”nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesam, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodhento “saraṇagatāna”ntiādimāha. Tattha bhayanti vaṭṭabhayaṃ. Santāsanti cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā dukkhanti kāyikaṃ dukkhaṃ. Duggatiparikilesanti duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbam parato phalakathāya āvi bhavissati. Etanti saraṇanti padam. Evaṃ avisesato saraṇasaddassa padatthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ.

Hite pavattanenāti “samppannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādinā atthe niyojanena. Ahitā nivattanenāti “pāṇātipātassa kho pāpako vipāko abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādīmukhena anattato nivattanena. Bhayaṃ hiṃsatīti hitāhitesu appavattippavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantārā uttāraṇena maggasaṅkhāto dhammo. Itaro assāsādānena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. Kārānanti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. Vipulaphalappaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. Imināpi pariyāyenāti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

“Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva rattanattayaṃ garu etassāti taggaru, tabbhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca tappasādataggarutā. Tāhi tappasādataggarutāhi. Vidhutadiṭṭhivicikchāsammohaassaddhiyādītāya vihatakiṇeso. Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tāṇaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamaṇaṃ saraṇanti gacchati etenāti. Taṃsamaṅgīti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. Evaṃ upetīti evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujhatīti evamattho veditabbo.

Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamaṇamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaguṇābhiniṇṇatāya pāsānacchattaṃ piya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakiṇeso, taggarutāya samucchadavasenāti yojetabbaṃ agāravakaraṇahetūnaṃ samucchindanato. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamaṇaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamaṇaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. Nibbānārammaṇaṃ hutvāti etena atthato catusaccādhigamo eva lokuttarasaraṇagamaṇanti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamaṇattaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūtā pariṇābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī”ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohappaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti “na saraṇagamaṇaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyameva saraṇagamaṇaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā.

Tanti lokiyasaraṇagamaṇaṃ. Saddhāpaṭilābho “sammāsambuddho bhagavā”tiādinā. Saddhāmūlikāti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā. Sammādiṭṭhi buddhasubbuddhataṃ, dhammasudhammataṃ, saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. Saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhīti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkaṇā paññā lokiyasaraṇagamaṇanti dasseti. Tenāha “diṭṭhijukammanti vuccatī”ti. Diṭṭhiyeva attano paccayehi uju karīyatīti katvā, diṭṭhi vā uju karīyati etenāti diṭṭhijukammaṃ, tathāpavatto cittuppādo. Evañca katvā “tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo”ti idaṇca vacanaṃ samatthitaṃ hoti, saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāpaṭilābhoti iminā mātādīhi ussāhitadāraḡādīnaṃ viya ñāṇavippayuttaṃ saraṇagamaṇaṃ dasseti, sammādiṭṭhīti iminā ñāṇasampayuttaṃ

saraṇagamanam.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamanam. Attā sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti attasanniyyātanam, yathāvuttam diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇam paṭisaraṇam etassāti tapparāyaṇo, puggalo cittuppādo vā, tassa bhāvo tapparāyaṇatā, yathāvuttam diṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti sissabhāvūpagamanam. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti paṇipāto. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. Attapariccajananti saṃsāradukkhanissaraṇattham attano atthabhāvassa pariccajanam. Esa nayo sesesupi. Buddhādīnamyevāti avadhāraṇam attasanniyyātanādīsipi tattha tattha vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ “apicā”tiādi āraddham. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanam katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. Āḷavakādīnanti ādi-saddena sātāgirihemavatādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, katham tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanam vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi “so ahaṃ vicarissāmi...pe... sudhammataṃ. Te mayaṃ vicarissāma, gāmaṃ gāmaṃ nagā nagaṃ...pe... sudhammata”nti ca tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttam.

So panesa ñāti...pe... vassenāti ettha ñātivasena, bhayavasena, ācariyavasena, dakkhiṇeyyavasenaṃti paccekaṃ “vasenā”ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha ñātivasenaṃti ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. Dakkhiṇeyyapaṇipātenāti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipatanenāti attho. Itarehīti ñātibhāvādivasappavatthehi tīhi paṇipātehi. Itarehītiādīnā saṅkhepato vuttamattham vitthārato dassetuṃ “tasmā”tiādi vuttam. Vandatīti paṇipātassa lakkaṇavacanam. Evarūpanti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā aniyyānikaṃ vā anusāsaniṃ paccāsinto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. Saraṇagamanappabhedoti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggo eva lokuttaram saraṇagamananti āha “cattāri sāmāññaphalāni vipākaphala”nti. Sabbadukkhakkhayoti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. Etanti “cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī”ti evaṃ vuttam ariyasaccānam dassanam.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. Atṭhānanti hetuppaṭikkhepo. Anavakāsoti paccayappaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. Yanti yena kāraṇena. Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā samannāgato sotāpanno. Kañci saṅkhāranti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. Niccato upagaccheyyāti niccoti gaṇheyya. Sukhato upagaccheyyāti “ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā”ti evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāham sandhāyetam vuttam. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariāhavūpasamanattham mattahatthiparītāsito viya cakkhabrahmaṇo ukkārabhūmiṃ kañci saṅkhāram sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahattham “saṅkhāra”nti avatvā “kañci dhamma”nti vuttam. Imesupi tṭhānesu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāham viniveṭheti.

Mātarantiādīsu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo arahāti adhippeto.

Kim pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattamaṃ ariyabhāvassa ca phaladassanattamaṃ evaṃ vuttaṃ. Paduṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. Lohitaṃ uppādeyyāti jīvamānakasarīre khuddakamakakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ “kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. Aññaṃ satthāranti aññaṃ titthakaraṃ “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti netamaṃ ṭhānaṃ vijjatīti attho.

Na te gamissanti apāyanti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyaṃ na gamissanti, devakāyaṃ pana paripūressantīti attho. Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. Adhigaṇhantīti adhibhavanti.

Velāmasuttādivasenāti ettha “karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññaṃpūrānaṃ sabbālaṅkārappaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ, caturāsītiyā assasahassānaṃ, caturāsītiyā rathasahassānaṃ, caturāsītiyā dhenusahassānaṃ, caturāsītiyā kañṇāsahassānaṃ, caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ, caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ, aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nīrantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ. Tato satamaṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara”nti imamatthaṃ pakāsentassa velāmasuttassa vasena. Vuttañhetamaṃ “yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”ntiādi. Velāmasuttādīti ādi-saddena aggappasādasuttādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññaṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ tattha sammoho, “buddho nu kho, na nu kho”tiādinā vicikicchā saṃsayo. Micchāññaṇaṃ tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāho. Ādi-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. Na mahājutikanti na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. Na mahāvippahāranti anuḷāraṃ. Sāvajjoti diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokaṃ saraṇagamaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhediti āha “anavajjo kālakiriyyā”ti. Soti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha “aphalo”ti. Kasmā? Avipākattā. Na hi taṃ akusalanti.

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā “kiṃlakkhaṇo upāsako”ti vuttaṃ hoti. Kasmāti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmaṃ puggale niruḷhoti dasseti. Tenāha “kasmā upāsakoti vuccatī”ti. Saddassa abhidheyyo pavattinimittaṃ tadatthassa tabbhāvakāraṇaṃ. Kimassa sīlanti kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti ko assa sammāājīvo? So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajjīyatīti. Kā vipattīti kā sīlassa, ājīvassa vā vipattīti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vāti. Kā sampatīti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṃ, na jātiādivisesoti dasseti. Upāsanaṭoti teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanaṭo. Veramaṇiyoti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīyaṃ, tassa maṇanaṭo hananaṭo vināsaṇaṭo veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha “paṭivirato hotī”ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. Pahāyāti akaraṇeneva pajahitvā. Dhammenāti dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. Samenāti avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena ājīvaṃ dasseti. Satthavaṇijjāti āyudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. Sattavaṇijjāti manussavikkayo. Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādiḷe posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. Majjavaṇijjāti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. Visavaṇijjāti visaṃ yojetvā visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā. Sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇaṭo, maṃsavisavaṇijjā vadhaḷetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānaṭo.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca. Vipattīti bhedo pakopo ca. Yāyāti yāya paṭipattiyā. Caṇḍālōti upāsakacaṇḍālō. Malanti upāsakamalaṃ. Paṭikuṭṭhoti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkhaṃ, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato assaddho. Yathāvuttasīlavipattīājīvavipattivasena dussīlo. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṇḷalaṃ hotī”ti - evaṃ bālajanaḷarikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṇḷalena samannāgato kotūhalamaṇḷaliko. Maṇḷalaṃ pacceṭīti diṭṭhamaṇḷalādibhedaṃ maṇḷalameva pattiyāyati. No kammanti kammassakataṃ no pattiyāyati. Ito bahiddhāti ito sabbaññubuddhasāsaṇaṭo bahiddhā bāhirakasamaye. Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. Pubbakāraṃ karotīti dānaṃānaṇādikāṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanaḷpubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavīpariyāyena sampatti veditabbā. Ayaṃ pana viseso - catunnampi parisānaṃ ratijanaṇaṭṭhena upāsakova ratanaṃ upāsakarātanaṃ. Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ upāsakapadumaṃ. Tathā upāsakapuṇḍarīko.

Ādimhīti ādiatthe. Koṭiyanti pariyaṇtakotiyaṃ. Vihāraggenāti ovaṇakakoṭṭhāseṇa, “īmasmiṃ gabbhe vasaṇtānaṃ idaṃ nāma phalaṃ pāpuṇātī”tiādīnā taṃ taṃ vasaṇaṭṭhānaḷkoṭṭhāseṇāti attho. Ajjātanti ajja icceva attho.

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭīkataṃ dassento “yāva me jīvitaṃ pavattatī”tiādīni vatvā puna jīvitenapi taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanāṃ rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “ahañhī”tiādimāha. Pāṇehi upetanti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ. Upento ca na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanaḷvasenaḷpi yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

17-19. Sattame jāṇussoṇīti neṭaṃ tassa mātāpitūhi kataṃ nāmaṃ, apica kho ṭhānaṇtarappaṭilābhaladdhanti dassento āha “jāṇussoṇīti ṭhānaṇtaraṃ kirā”tiādi. Ekaṃ ṭhānaṇtaraṇti ekaṃ purohitaṭṭhānaṃ. Uḷhīsaādīkakudhabhaṇḍehi saddhiṃ

laddham tathā cassa rañña dinnanti vadanti. Tenāha “rañño santike ca laddhajāṇussoṇisakkārattā”ti. Sesamettha uttānameva. Aṭṭhamanavamesu natthi vattabbaṃ.

20-21. Dasame dunnikkhittanti duṭṭhu nikkhittaṃ padapaccābhaṭṭhaṃ katvā manasi ṭhapitaṃ. Pajjati ñāyati attho etenāti padaṃ, atthaṃ byañjayati pakāsetīti byañjanaṃ, padameva. Tenevāha “uppaṭipāṭiyā...pe... byañjananti vuccatī”ti. Padasamudāyabyatirekena viṣuṃ pāli nāma natthīti āha “ubhayametaṃ pāḷiyāva nāma”nti. Pakatṭhānañhi vacanappabandhānaṃ āliyeva pāḷīti vuccati. Sesamettha ekādasamañca uttānatthameva.

Adhikaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bālavaggavaṇṇanā

22-24. Tatiyassa paṭhamadutiyatatiyāni uttānatthāneva.

25. Catutthe netabboti aññato āharitvā bodhetabbo, ñāpetabboti attho.

27. Chaṭṭhe no cepi paṭicchādetvā karontīti pāṇātipātādīni karonto sacepi appaṭicchādetvā karonti. Paṭicchannamevāti viññūhi garahitabbabhāvato paṭicchādanārahattā paṭicchannamevāti vuccati. Avīciādayo padesavisesā tatthūpapannā sattā ca nirayaggahaṇena gahitāti āha “nirayoti sahokāsakā khandhā”ti. Tiracchānayoni nāma viṣuṃ padesaviseso natthīti āha “tiracchānayoniyaṃ khandhāva labbhanti”ti.

31. Dasame attho phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti atthavaso, hetūti āha “atthavaseti kāraṇānī”ti. Araññavanapatthānīti araññalakkaṇappattāni vanapatthāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyaṃ vasanattāya yācanto viya hotīti vanaṃ, patiṭṭhahanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti patthaṃ, vanesu patthaṃ gahanaṭṭhāne senāsanaṃ vanapatthaṃ. Kiñcāpīti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nippariyāyato araññabhāvaṃ gāmato bahi araññanti. Tenāha “nippariyāyenā”tiādi. Kiṃ sambhāveti? Āraññakaṇganipphādakattaṃ. Yañhi āraññakaṇganipphādakaṃ, taṃ visesato araññanti vattabbanti. Tenāha “yaṃ taṃ pañcadhanusatika”ntiādi. Nikkhamitvā bahi indakhīlāti indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. Bahi indakhīlāti vā yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya. Yattha taṃ natthi, tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Gāmantanti gāmasamīpaṃ. Anupacāraṭṭhānanti niccakkicavasena na upacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha “yattha na kasīyati na vapīyati”ti.

Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāranti etena satthā attano vivekābhiratiṃ pakāseti. Tattha diṭṭhadhammo nāma ayaṃ paccakkho attabhāvo, sukhavihāro nāma catunnaṃ iriyāpathavihārānaṃ phāsutā. Ekakassa hi araññe antamaso uccāravassāvakkiccam upādāya sabbe iriyāpathā phāsukā honti, tasmā diṭṭhadhamme sukhavihāraṃ diṭṭhadhammasukhavihāranti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

Pacchimañca janataṃ anukampamānoti kathaṃ araññavāsena pacchimā janatā anukampitā hoti? Saddhāpabbajitā hi kulaputtā bhagavato araññavāsaṃ disvā “bhagavāpi nāma araññasenāsanāni na muñcati, yassa nevatthi pariññātabbaṃ na

pahātabbamaṃ na bhāvetabbamaṃ na sacchikātabbamaṃ, kimaṅgaṃ pana maya''nti cintetvā tattha vasitabbameva maññissanti, evaṃ khippameva dukkhassantakarā bhavissanti. Evaṃ pacchimā janatā anukampitā hoti. Etamatthaṃ dassento āha ''pacchime mama sāvake anukampanto''ti.

32. Ekādasame vijjamaṃ bhajantīti vijjābhāgiyā, vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantītipi vijjābhāgiyā. Padaṃ pacchindatīti maggacittassa patitṭhamaṃ upacchindati, maggacittamaṃ patitṭhāpetumaṃ na detīti attho. Ubbatṭetvāti samucchedavasena samūlaṃ uddharitvā. Aṭṭhasu ṭhānesūti buddhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu. Rāgassa khayavirāgenāti rāgassa khayasaṅkhātena virāgena, rāgassa anuppattidhammatāpādanenāti vuttaṃ hoti.

Bālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samacittavaggavaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame bhavanti ettha patitṭhahantīti bhūmi, asappurisānaṃ bhūmi asappurisabhūmi. Sappurisabhūmiyampi eseṇa nayo. Kataṃ na jānātīti akataññū, asamatthasamāsoyaṃ gamakattā ''asūriyapassā''tiādīsu viya. Tenāha ''kataṃ na jānātī''ti. Akatavedīti etthāpi eseṇa nayo. Pākaṭamaṃ katvā na jānātīti ''idañcidañca mayhaṃ iminā kata''nti saṅghamajjhagaṇamaññādīsu pākaṭamaṃ katvā na jānāti, na pakāsetīti vuttaṃ hoti. Upaṇṇātanti thomaṇāvasena upagantvā ñātaṃ. Tenāha ''vaṇṇita''ntiādi.

34. Dutiye vassasataparimāṇamāyu assāti vassasatāyuko, vassasatāyukatañca vassasatāyukakāle jātasseeva hoti, nāññassāti āha ''vassasatāyukakāle jāto''ti. Vassasataṃ jīvati sīlenāti vassasatajīvī. Vassasatanti ca accantasamyoge upayogavacanaṃ. Tenāha ''sakalaṃ vassasataṃ jīvanto''ti. Mātāpitūnaṃ mātāva bahūpakāratarāti tassāyeṇa padhānabhāvena paṭikātabbattā dakkhiṇaṃ aṃsakūṭaṃ vadanti. Hadayalohitaṃ pāyetvāti khīraṃ sandhāya vadati. Lohitañhi khīrabhāvena pariṇāmaṃ gacchati. Tyāssāti te assa. Sesamettha uttānameva.

35. Tatiye tenupasaṅkamīti ettha yenādhippāyena so brāhmaṇo bhagavantaṃ upasaṅkami, taṃ pākaṭamaṃ katvā dassetumaṃ ''so hi brāhmaṇo''tiādimāha. Virajjhanapañhanti yaṃ pañhaṃ puṭṭho virajjhivā kathesi, aviparītaṃ katvā sampādetumaṃ na sakkoti, tādisaṃ pañhanti attho. Ubhatokoṭṭikaṃ pañhanti ubhohi koṭṭhi yuttaṃ pañhaṃ. ''Kiṃvādī bhavaṃ gotamo''ti hi puṭṭho ''kiriyaṇādimhī''ti vā vadeyya ''akiriyaṇādimhī''ti vā, tasmā imassa pañhassa vissajjane ''kiriyaṇādimhī''ti ekā koṭṭi, ''akiriyaṇādimhī''ti dutiyāti koṭṭidvayayutto ayaṃ pañho. Uggilitunti dve koṭṭiyo mocetvā kathetumaṃ asakkonto bahi nīharitumaṃ atthato apanetumaṃ na sakkhissati. Dve koṭṭiyo mocento hi taṃ bahi nīharati nāma. Niggilitunti pucchāya dosaṃ datvā hāretumaṃ asakkonto pavesetumaṃ na sakkhissati. Tattha dosaṃ datvā hārento hi gilitvā viya adassanaṃ gamenta paveseti nāma. Kiṃladdhikoti kiṃddiṭṭhiko. Vadanti etenāti vādo, diṭṭhi. Ko vādo etassāti kiṃvādī. Kimakkhāyīti kimabhidhāyī, kīdisī dhammakathā. Tenāha ''kiṃ nāma...pe... pucchati''ti. Sesamettha uttānameva.

36. Catutthe dakkhiṇaṃ arahantīti dakkhiṇeyyā. Āhunaṃ vuccati dānaṃ, taṃ arahantīti āhuneyyā.

37. Pañcame kathamayaṃ migāramātā nāma jātāti āha “sā hī”tiādi. Sabbajeṭṭhakassa puttassāti attano puttesu sabbapaṭhamayaṃ jātassa puttassa. Ayyakaseṭṭhinova samānanāmakattāti migāraseṭṭhinā eva sadisanāmakattā. Tassā kira sabbajeṭṭhassa puttassa nāmaggaḥaṇadivase ayyakassa migāraseṭṭhisseva nāmaṃ akāṃsu. Anibaddhavāso hutvāti ekasmiṃyeva vihāre nibaddhavāso ahutvā. Dhuvaparibhogānīti niyataparibhogāni. Nanu bhagavā kadāci cārikampi pakkamati, kathaṃ tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñjīti āha “utuvassaṃ cārikaṃ caritvāpi”tiādi. Tattha utuvassanti hemantagimhe sandhāya vadati. Maggaṃ ṭhapetvāti therassa āgamanamaggaṃ ṭhapetvā. Uṇhavalāhakāti uṇhautuno paccayabhūtameghamālāsamuṭṭhāpakā devaputtā. Tesāṃ kira tathācittuppadasamakārameva yathicchitaṃ ṭhānaṃ uṇhaṃ pharamānā, valāhakamālā nātibahalā ito cito nabhaṃ chādentī vidhāvati. Esa nayo sītavalāhakavassavalāhakāsu. Abbhavalāhakā pana devatā sītuṇhavasseyhi vinā kevalaṃ abbhapaṭalasseva samuṭṭhāpakā veditabbā. Kevalaṃ vā vātasseyha, teneva devatā vātavalāhakā.

Ettha ca yaṃ vassāne ca sisire ca abbaṃ uppajjati, taṃ utusamuṭṭhānaṃ pākaticameva. Yaṃ pana abbaṃhiyeva atiabbaṃ sattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāraṃ karoti, yañca cittavesākhamaṃsesu abbaṃ, taṃ devatānubhāvena uppannaṃ abbaṃhi veditabbaṃ. Yo ca tasmaṃ tasmaṃ utumhi uttaradakkhiṇādipakativāto hoti, ayaṃ utusamuṭṭhāno. Vātepi vanarukkhaḥkhandhādippadālano ativāto nāma atthi. Ayañceva, yo ca aññopi akālāvāto, ayañca devatānubhāvena nibbatto. Yaṃ gimhāne uṇhaṃ, taṃ utusamuṭṭhānikaṃ pākaticameva. Yaṃ pana uṇhepi atiuṇhaṃ sītakāle ca uppannaṃ uṇhaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbatto. Yaṃ vassāne ca hemante ca sītaṃ hoti, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana sītepi atisītaṃ, gimhe ca uppannaṃ sītaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbatto. Yaṃ vassike cattāro māse vassaṃ, taṃ utusamuṭṭhānameva, yaṃ pana vasseyyeva ativassaṃ, yañca cittavesākhamaṃsesu vassaṃ, taṃ devatānubhāvena nibbatto.

Tatridaṃ vatthu - eko kira vassavalāhakadevaputto tagarakūṭavāsikhīṇāsavattatherassa santikaṃ gantvā vanditvā atṭhāsi. Thero - “kosi tva”nti pucchi. Ahaṃ, bhante, vassavalāhako devaputtoti. Tumhākaṃ kira cittaṇa devo vassatīti? Āma, bhanteti. Passitukāmā mayanti. Temissatha, bhanteti. Meghasīsaṃ vā gajjitaṃ vā na paññāyati, kathaṃ temissāmāti? Bhante, amhākaṃ cittaṇa devo vassati, tumhe paṇṇasālaṃ pavisaṭhāti. Sādhu devaputtāti pāde dhovitvā paṇṇasālaṃ pavisi. Devaputto tasmaṃ pavisaṇteyyeva ekaṃ gītaṃ gāyitvā hatthaṃ ukkhipi, samantā tiyojanaṭṭhānaṃ ekameggaṃ ahoṃsi. Thero aḍḍhatinto paṇṇasālaṃ pavitṭhoti.

Kāmaṃ heṭṭhā vuttāpi devatā cātumahārājikāva, tā pana tena tena viśesena vatvā idāni tadanāṃ paṭhamabhūmike kāmāvacaradeve sāmāññato gaṇhanto “cātumahārājikā”ti āha. Dhataṭṭhāvurūḷhāvurūḷhāpakkhakuvērasāṅkhātā cattāro mahārājāno etesanti cātumahārājikā, te sinnerussa pabbatassa vemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesāṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiddāpadosikā manopadosikā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva.

Tāvatiṃsāti tāvatiṃsānaṃ devānaṃ nāmaṃ, tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesāṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā yāmādīnaṃ.

Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha maghena māṇavena saddhiṃ macalagāme kālaṃ katvā tettiṃsa sahapuññaṅkāriṇo ettha nibbattāti taṃ sahaṇṇaṃ tthānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatitṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatitṃsāti vadanti. Yasmā pana sesacakkavāḷesupi chakāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetāṃ “sahassaṃ cātumahārājikānaṃ sahaṇṇaṃ tāvatitṃsāna”nti. Tasmā nāmapaṇṇattiyavesā tassa devalokassāti veditabbā. Dukkato yātā apayātāti yāmā. Attano sirisampattiyā tusaṃ itā gatāti tusitā. Nimmāne rati etesanti nimmānaratino. Vasavattī devatāti paranimmitavasavattino devā. Paranimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti paranimmitavasavattino.

Brūhito parivuddho tehi tehi jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehīti brahmā. Vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti mahābrahmā. Tassa parisāyaṃ bhavā paricārikāti brahmapārisajjā. Tasseva purohitaṭṭhāne tthitāti brahmapurohitā. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti parittābhā. Appamāṇā ābhā etesanti appamāṇābhā. Dīpikāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patanti viya sarati vissaratīti ābhassarā, yathāvuttappabhāya ābhāsanāsīlā vā ābhassarā. Subhāti sobhanā pabhā. Subhāti hi ekagghanā niccalā sarīrābhā vuccati, sā parittā subhā etesanti parittasubhā. Appamāṇā subhā etesanti appamāṇasubhā. Subhena okiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanā suvaṇṇamañjūsāya tthapitasampajjalitakañcanapiṇḍasassirikāti subhakiṇṇā. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ antima ṇa-kārassa ha-kāraṇca katvā “subhakiṇṇā”ti vuttaṃ. Vipulaphalā vehapphalā. Vipulaphalāti ca vipulasantasukhavaṇṇādiphālā. Appakena kālena attano tthānaṃ na vijahanti avihā. Kenaci na tapanīyāti atappā. Akicchena sukkena passitabbā manuññarūpatāyāti sudassā. Suparisuddhadassanatāya sammā passantī sīlenāti sudassī. Ukkaṭṭhasampattīhi yogato natthi etesaṃ kaniṭṭhā sampattīti akanīṭṭhā.

Kāyasakkhīhīti nāmakāyena desanāya sampañcchanavasena sakkhibhūtehi. Halāhalanti kolāhalaṃ. Mahaggatacittenti catutthajjhānapāḍakena abhiññācittena.

Nanu ca “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti ca ayuttametāṃ? Yasmiñhi bhavē sattā bahutaraṃ kālaṃ vasaṃti, so nesaṃ ajjhantaṃ. Yasmiñca appataraṃ kālaṃ vasaṃti, so nesaṃ bahiddhāti vattaṃ yuttaṃ. Rūpārūpabhavo ca sattā cirataraṃ vasaṃti, appataraṃ kāmabhavo, tasmā “ajjhantanti kāmabhavo, bahiddhāti rūpārūpabhavo”ti kasmā vuttanti āha “kiñcāpī”tiādi. Catutthameva koṭṭhāsanti vivaṭṭatṭhāyisaṅkhātā catutthaṃ asaṅkhyeyyakappaṃ. Itaresūti saṃvaṭṭasaṃvaṭṭatṭhāyivivaṭṭasaṅkhātesu tīsu asaṅkhyeyyakappesu. Ālayoti saṅgo. Patthanāti “kathaṃ nāma tatrūpapannā bhavissāmā”ti abhipatthanā. Abhiṇṇāsi tatrūpapajjitukāmatā. Tasmātiādinā yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Etthāyaṃ adhippāyo - kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kenacipi pakārena vikkhambhanamattenapi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa attānaṃ adhikicca uddissa pavattaggāhassa visesapaccayoti ajjhantaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena saṃyutto ajjhattasaṃyojano. Tabbipariyāyato bahiddhāsaṃyojanoti.

Chandarāgavaseneva ajjhattasaṃyojanaṃ bahiddhāsaṃyojanañca puggalaṃ dassetvā idāni orambhāgiyauddhambhāgiyasāṃyojanavasena dassetuṃ “orambhāgiyāni vā”tiādimāha. Oraṃ vuccati kāmādhātu, paṭisandhiyā

paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Tattha ca kammunā vipākaṃ sattena ca dukkhaṃ saṃyojenti saṃyojanāni, sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapaṭighā. Uddhaṃ vuccati rūpārūpadhātu, vuttanayenetam uddhaṃ bhajantīti uddhambhāgiyāni, saṃyojanāni. Rūparāgārūparāgamānuddhaccāvijjā. Atha vā orambhāgo vuccati kāmadhātu rūpārūpabhavato heṭṭhābhūtattā, tatrūpapattiyā paccayabhāvato orambhāgassa hitānīti orambhāgiyāni yathā “vacchāyogo duhako”ti. Uddhambhāgo nāma mahaggatabhāvo, tassa hitāni uddhambhāgiyāni. Pādesu baddhapāsāṇo viya pañcorambhāgiyasamyojanāni heṭṭhā ākaḍḍhamānākārāni honti. Hatthehi gahitarukkkhasākhā viya pañcuddhambhāgiyasamyojanāni upari ākaḍḍhamānākārāni. Yesāñhi sakkāyadiṭṭhiādīni appahīnāni, te bhavaggepi nibbatte etāni ākaḍḍhitvā kāmabhavayeva pārenti, tasmā etāni pañca gacchantam vārenti, gataṃ puna ānenti. Rūparāgādīni pañca gacchantam na vārenti, āgantum pana na denti.

Asamucchinnesu orambhāgiyasamyojanesu laddhapaccayesu uddhambhāgiyāni saṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti labbhamānānampi puthujjanānaṃ vasena avibhajitvā ariyānaṃ yogavasena vibhajitukāmo “ubhayampi ceta”ntiādimāha. Tattha vaṭṭanissitamahājanassāti puthujjane sandhāya vadati. Dvedhā paricchinnoti kāmasugatirūpārūpabhavavasena dvīhi pakārehi paricchinno.

Vacchakasālopamaṃ uttānatthameva. Opammasaṃsandane pana kassaci kilesassa avikkhambhitattā, kathañcapi avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā, imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena anto nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato bahi nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasamyojano vutto. Yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsamyojano. Tasmā anto asamucchin nabandhanatāya bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya antobaddho bahisayito nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana mūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “saṃyojanaṃ pana tesam kāmāvacarūpanibaddhamevā”ti. Iminā nayena sesattayepi attho veditabbo.

Ettāvatā ca kirāti kira-saddo arucisaṃsūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. “Sīlavā”ti anāmaṭṭhavisesasāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ, tañca catubbidhanti ācariyatthero “catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā”ti āha. Tatthāti catupārisuddhisīlesu. Jeṭṭhakasīlanti padhānasīlaṃ. Ubhayatthāti uddesaniddhesu, niddese viya uddesepi pātimokkhasaṃvarova therena vutto “sīlavā”ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇaṇhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “pātimokkhasaṃvaroyevā”tiādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca sikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. Tīṇīti indriyasamvarasīlādīni. Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthīti sīlapariyāyena tesam katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā “pātimokkhasaṃvaro”ti? Ācariyassa sammukhatāya appaṭikkhipanto upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha “ananujānanto”ti. Chadvārarakkhāmattakamevāti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānabhāvamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi ese va nayo. Paccayuppattimattakanti phalena hetum dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. Idamatthanti idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjanti adhippāyo. Nippariyāyenāti iminā indriyasamvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa paripālanavasena

pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “yassā”tiādimāha. Tattha so pātimokkhasaṃvaro. Sesāni indriyasaṃvarādīni.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti yo hi naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkhanti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvāro. So pana yasmā evaṃbhūto tena samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṃ “pātimokkhasaṃvarena samannāgato”ti.

Aparo nayo - kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya ca sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavadīsu kammavegakkhitto ghaṭṭiyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa patanasīlo vā pātī, sattasantāno, cittameva vā. Taṃ pātiṃ saṃsāradukkhatto mokkhetīti pātimokkhaṃ. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi “cittavodānā visujjhantī”ti, “anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta”nti ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pāti, “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata”nti hi vuttaṃ, tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti pātimokkho. “Kaṇṭhekāḷo”tiādīnaṃ viyassa samāsaśiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi -

“Cittena nīyate loko, cittena parikassatī”ti;

Tassa pātino mokkho etenāti pātimokkho. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pāti, taṇhādisaṃkilesa. Vuttañhi -

“Taṇhā janehi purisaṃ, taṇhādutiyo puriso”ti ca ādi;

Tato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā patati etthāti pāti, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi -

“Chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava”nti;

Tato chaajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti pātimokkho.

Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti pātimokkho.

Atha vā sabbalokādhīpatibhāvato dhammissaro bhagavā “patī”ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho patimokkho tena paññattatīti, patimokkho eva pātimokkho. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttaṭṭhena mokkho cāti patimokkho, patimokkho eva pātimokkho. Tathā hi vuttaṃ “pātimokkhanti ādimetaṃ mukhametaṃ pamukhameta”nti vitthāro.

Atha vā pa-iti pakāre, atīti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti pātimokkho. Idañhi sīlaṃ sayam tadaṅgavasena, samādhisaṃhitaṃ paññāsaṃhitaṃ vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti pātimokkho. Pati pati mokkhoti vā patimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Patimokkho eva pātimokkho. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti patimokkho. Sīlasaṃvaro hi sūriyassa aruṇuggamaṇaṃ

viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya yathārahaṃ kilesanibbāpanato patimokkhaṃ, patimokkhaṃyeva pātimokkhaṃ.

Atha vā mokkhaṃ pati vattati, mokkhābhimukhanti vā patimokkhaṃ, patimokkhameva pātimokkhanti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasampannoti kāyikavācasikaavītikkamasasāṅkhātena ācārena, navesiyādigocaratādisasāṅkhātena gocarena sampanno, sampannaācāragocaroti attho. Appamattakesūti parittakesu anāpattigamanīyesu. “Dukkaṭadubbhāsitamattesū”ti apare. Vajjesūti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha “akusaladhammesū”ti. Bhayadassīti bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlo. Sammā ādiyitvāti sammadeva sakkaccaṃ sabbasova ādiyitvā. Sikkhāpadesūti niddhāraṇe bhumhanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhatī”ti atthamāha, sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. Yaṃ kiñci sikkhāpadesūti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattianupaññattisabbatthapaññattipadesapaññattiādibhedaṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ. Yaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha “kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti. Imasmim atthavikappe sikkhāpadesūti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha “taṃ sabba”nti.

Aññataraṃ devaghaṭanti aññataraṃ devanikāyaṃ. Āgāmī hotīti paṭisandhivasena āgamanasīlo hoti. Āgantāti etthāpi ese va nayo. Iminā aṅgenāti iminā kāraṇena.

Sukkhavipassako yebhuyyena catudhātuvavatthānamukhena kammaṭṭhānābhinivesī hotīti āha “sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno”ti. Vuttamevatthaṃ sampiṇḍetvā nigamento “paṭhamena aṅgenā”tiādimāha.

Cittassa sukhumabhāvo idha sukhamattabhāvamāpannena daṭṭhabboti āha “sabbāpi hi tā”tiādi. Tantivasenāti kevalaṃ tantiṭṭhapanavasena, na pana therassa kassaci maggassa vā phalassa vā uppādanatthāya, nāpi sammāpaṭipattiyaṃ yojanatthāyāti adhippāyo.

38. Chaṭṭhe mahākaccānoti gihikāle ujjenirañño purohitaputto abhirūpo dassanīyo pāsādiko suvaṇṇavaṇṇo ca. Varaṇā nāma rukkho, tassa avidūre bhavattā nagarampi varaṇasaddena vuccatīti āha “varaṇā nāma ekaṃ nagara”nti. Dvandapadassa paccekaṃ abhisambandho hotīti hetusaddaṃ paccekaṃ yojetvā dassento “kāmarāgābhinivesahetū”tiādimāha. Hetusaddena sambandhe sati yo attho sambhavati, taṃ dassetuṃ “idaṃ vuttaṃ hotī”tiādimāha. Tattha kāmarāgena abhiniviṭṭhattāti etena kāmarāgābhinivesahetūti imassa atthaṃ dīpeti, tathā vinibaddhattātiādīhi kāmarāgavinibaddhahetūtiādīnaṃ. Tato mukhoti tadabhimukho. Mānanti ālha kādimānabhaṇḍaṃ. Sesamettha uttānameva.

39. Sattame madhurāyanti uttaramadhurāyaṃ. Gundāvaneti kaṇhagundāvane, kāḷapippalivaneti attho. Jarājīṇṇeti jarāya jīṇṇe, na byādhiādīnaṃ vasena jīṇṇasadise nāpi akālikena jarāya abhibhūte. Vayovuddheti jīṇṇattā eva cassa vayovuddhippattiyaṃ vuddhena sīlādivuddhiyā. Jātimahallaketi jātiyā mahantatāya cirarattatāya mahallake, na bhogaparivārādīhīti attho. Addhagateti ettha addha-saddo dīghakālavācīti āha

“dīghakāladdhānaṃ atikkante”ti. Vayoti purimapadalopenāyaṃ niddesoti āha “pacchimavaya”nti, vassasatassa tatiyakotṭhāsasaṅkhātāṃ pacchimavayaṃ anupatteti attho.

Bhavati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti bhūmi, kāraṇanti āha “yena kāraṇenā”tiādi. Paripakkoti pariṇato, vuddhibhāvaṃ pattoti attho. Moghajiṇṇoti anto thirakaraṇānaṃ dhammānaṃ abhāvena tucchajiṇṇo nāma. Bāladārakopi daharoti vuccatīti tato visesanatthaṃ “yuvā”ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā eva sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye tṭhitabhāvaṃ dassetuṃ “susukāḷakeso”ti vuttaṃ. Bhadrenāti laddhakena. Ekacco hi daharopi samāno kāṇo vā hoti kuṇḍīdīnaṃ vā aññataro, so na bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Yo pana abhirūpo hoti dassanīyo pāsādiko sabbasampattisampanno yaṃ yadeva alaṅkāraparihāraṃ icchati, tena tena alaṅkato devaputto viya carati, ayaṃ bhadrena yobbanena samannāgato nāma hoti. Tenevāha “yena yobbanena samannāgato”tiādi.

Yamhi saccañca dhammo cāti yamhi puggale soḷasahākārehi paṭividdhattā catubbidhaṃ saccaṃ, ñāṇena sacchikatattā navavidhalokuttaradhammo ca atthi. Ahimsāti desanāmettametaṃ, yamhi pana catubbidhāpi appamaññābhāvanā atthīti attho. Saṃyamo damoti sīlañceva indriyaasaṃvaro ca. Vantamaloti maggañāṇena nīhaṭamalo. Dhīroti dhisampanno. Theroti so imehi thirabhāvakāraṇehi samannāgatattā theroti pavuccatīti attho.

40. Atṭhame “corā balavanto hontī”ti padaṃ uddharitvā yehi kāraṇehi te balavanto honti, tesāṃ sabbhāvaṃ dassento “pakkhasampannā”tiādimāha. Tattha nivāsaṭṭhānasampannatā giriduggādisabbhāvato. Atiyātunti anto yātuṃ, gantuṃ pavisitunti attho. Taṃ pana antopavisanaṃ kenaci kāraṇena bahigatassa hotīti āha “bahiddhā janapadacārikaṃ caritvā”tiādi. Niyyātunti bahi nikkhamituṃ. Tañca bahinikkhamanaṃ bahiddhākaraṇīye sati sambhavatīti āha “corā janapadaṃ vilumpantī”tiādi. Anusaññātunti anusañcarituṃ. Sesamettha uttānameva.

41. Navame micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti ettha adhi-saddo anattakoti āha “micchāpaṭipattiyā karaṇahetū”ti. Na ārādhakoti na sampādako na paripūrako. Ñāyati paṭivijjhanavasena nibbānaṃ gacchatīti ñāyo, so eva taṃsamaṅginaṃ vaṭṭadukkhapātato dhāraṇaṭṭhena dhammoti ñāyo dhammo, ariyamaggo. So panettha saha vipassanāya adhippetoti āha “sahavipassanakaṃ magga”nti. Ārādhanaṃ nāma saṃsiddhi, sā pana yasmā sampādanena paripūraṇena icchitā, tasmā vuttaṃ “sampādetuṃ pūretu”nti.

42. Dasame duggahitehīti atthato byañjanato ca duṭṭhu gahitehi, ūnādhikaviparītapadapaccābhaṭṭhādivasena vilometvā gahitehīti attho. Uppaṭipāṭiyā gahitehīti idaṃ pana nidassanamattaṃ duggahassa ūnādhikādivasenapi sambhavato. Tenevāha “attano duggahitasuttantānaṃyeva atthañca pāḷiñca uttaritaraṃ katvā dassentī”ti.

Samacittavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries. 02. Subcommentary on the Book of the Twos. 1. The First Fifty Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org